

Soru - Cevap: Coğrafya Kader midir?

Ozan Sağsöz*

Bir önceki sayımızda yayınlanan makalelerin yanı sıra farklı disiplinlerden akademisyenler toplumsal cinsiyet ve şiddet konusunda kendi çalışmaları açısından bir dizi soruyu cevaplandırmışlardı. Bu yaklaşımın ele alınan konuyu somut bir bağlama oturtmak, tartışma zeminini genişletmek ve bazı noktaları doğrudan ele almak için faydalı olduğu düşünüyoruz. Biz de bu sayının konusu olan “coğrafya kader midir?” sorusunun farklı veçhelerini İbn Haldun üzerine çalışmış olan Ozan Sağsöz’e sorduk.

329

“Coğrafya kaderdir” önermesi son zamanlarda özellikle popüler tarih ve kültür alanında sıkça kullanılan bir tabir oldu. İbn Haldun da bu fikrin atfedildiği en önemli düşünür. Bir kez daha açıklığa kavuşturmak için en yalın haliyle sormak gerekirse; İbn Haldun bunu söylüyor mu? Sizin tespit edebildiğiniz en açık atıf nerede?

İbn Haldun’un böyle bir ifadesi yok. Benim yaptığım araştırmalara göre bu ifadenin Türkçe’de ilk kullanılışı Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Yaşadığım Gibi* adlı kitabında geçiyor. Bu kitap makalelerin toplamı olan bir derleme. 16 Mayıs 1945’te *Ülkü*’de yayınlanan *Savaş ve Barış Üzerine Düşünceler* adlı makalesinde şu şekilde geçiyor: “Coğrafya bir kaderdir. Bu demektir ki, bunun gereklerini kabul etmek, ona ayak uydurmak şartıyla onunla iyi kötü uzlaşılabilir. Fakat bu şartları büsbütün unutanlar için perişanlık mukadderdir.”

Napolyon’a da ait olduğu iddia ediliyor. Fakat bunun kaynağını da bulamıyoruz. Bu ifade Tanpınar’a ait olabilir yahut Fransızcası vasıtasıyla öğrenmiş ve kullanmış olabilir.

* ozan1492@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3134-2543

Eğer bu ifadeyi İbn Haldun'a atfetmek doğru değilse, bu ifadeye en yakın ifade biçiminin ne olduğunu düşünüyorsunuz. Gerek İbn Haldun düşüncesini gerekse dönemin düşünsel bağlamını anlamak için bu ifadenin önemi ne derece merkezî?

Burada *Mukaddime*'nin yapısına bakmak gerekiyor. *Mukaddime Kitab'ul İber*'in giriş bölümüdür. Giriş bölümü olmasının yanında ve daha fazlası kitabın usulü hakkındadır. *Mukaddime*'nin başında da altı mukaddeme bulunur. Bu mukaddemelerde İbn Haldun coğrafya ve iklimin insan üzerine tesirini uzun uzun anlatır. Birinci mukaddeme doğrudan beşeri ve fiziki coğrafya üzerinedir. İbn Haldun'un yaşadığı dönemde dünya yedi iklim olarak düşünülmektedir. İklim bugün anladığımız manada hava ile değil coğrafyayla ilişkilidir. Bu yedi iklim ekvatorun başlayarak paralel çizgilerle kuzey kutbuna kadar ayrılmış bölgelerdir. Ekvatorun güneyi bilinmediği için yedi iklim ekvatorun başlayarak kuzeye doğru çıkar. Bu yedi iklim de batıdan doğuya olmak üzere yedi bölüme ayrılır. Birinci mukaddemede yedi iklimin sınırlarını, şehirlerini, halklarını, coğrafi unsurlarını teker teker anlatır.

Kuzeyden güneye sıralanan iklimlerden dördüncüsü en mutedil iklimdir. Güney çok sıcak, kuzey çok soğuk olduğu için umran için gerekli unsurlar dördüncü bölgededir. Batıdan doğuya uzanan bölümlerden beş ve altıncısı ise dördüncü iklimin en mutedil yeridir. Burası umranın ortaya çıkması için en uygun yerdir. Dördüncü iklimin beşinci ve altıncı bölümü Mezopotamya'ya denk gelmektedir. Bu bölge İbn Haldun'a göre umranın ortaya çıkması için en uygun konumdur ve coğrafi olarak dünyanın en merkezi yerindedir. Umran için en uygun olan bölgeyi o günün coğrafya ve doğa felsefesinden hareketle iddia etmektedir. Coğrafya bilgisi Batlamyus'a dayanmaktadır. Doğa felsefesi, özellikle tıpta, Galen'den faydalanmaktadır. Galen tıbbının özelliği olan mutedil olma durumu İbn Haldun'un coğrafyasında kendini gösterir. Dengede olma hali sıcak-soğuk, nemli-kuru vs. gibi durumlar için geçerlidir.

Üçüncü mukaddemenin başlığı *Mutedil olan ve olmayan iklimler, havanın insanların renklerine ve daha başka birçok hallerine olan tesiri* ile dördüncü mukaddemenin başlığı *Havanın (ve iklimin) insan ahlakı üzerindeki tesiri* aslında bize içeriği okumadan ana bir fikir vermektedir. İbn Haldun coğrafya kaderdir tabirine yorumlanacak şekilde iklimin yani coğrafyanın ve de havanın insanın yaşam şekillerine, ahlakına ve tavırlarına etkisini vurgular. Yazdıklarından bu özet olarak çıkarılabilir fakat kendisine ait böyle bir cümle yok.

Bu önermenin son zamanlarda dolaşıma girmesinin nedeni sizce ne olabilir? Ne zaman, nerede ve neden ortaya çıktığını hakkında ne söylenebilir?

Bu durum aslında bir medya arkeolojisini gerektiriyor. Ekşi Sözlük'te bu tabirle bir başlık var. İlk girdi 2004 tarihli ve İbn Haldun'a atıfla yazılmış. Bu ifadeyi Twitter'da arattım. İlk kullanılması 2010'larda Tanpınar'a atıfla. Mart 2011 itibarıyla İbn Haldun'a aitmiş gibi paylaşılmaya başlanmış ve devam etmiş. Bu konu başlı başına bir çalışma konusu olabilir.

Coğrafya kaderdir önermesinin Türkiye'deki güncel ve tarihsel dolaşımı ile daha çok 19. yüzyılda kolonyal, sömürgeci ve ırkçı tezlerin kullanıma soktuğu “çevresel belirlenimcilik” (environmental determinism) arasında nasıl bir bağlantı ya da karşıtlık olduğu söylenebilir?

Bunun aslında Türkiye'nin hâli hazırda yaşadığı patinajla alakası var. Sürekli olarak aynı kronik sorunlar yaşanıyor ve bunlara kesin çözümler yerine geçici cevaplar veriyoruz. Sorunları çözmiyoruz, erteliyoruz. Sorunlar kronik bir şekilde kendini tekrar ederek devam ediyor. Bu durumu açıklamada bu ifade kolaylık sağlıyor. Coğrafya kaderdir diyerek herkesten sorumluluğu alıyor ve yaşadığımız mekânın coğrafi ve tarihsel bağlamını sorunun kaynağı olarak gösteriyor. İçinden çıkılmaz pesimist bir döngüye dönüşüyor. Bence coğrafya kaderdir tabirinin şöyle anlaşılması gerekiyor: İnsanın ve de toplumun doğduğu coğrafya kaderdir yani değiştirilemezdir. Dağı, taşı, nehri, iklim şartları değişmezdir. Bunlar bize verilidir. Bunu bilerek buradan hareketle bir eylem noktası sağlamak gerekiyor. Pesimist bir tavırdan ziyade bunun aşılması gereken bir durum olduğunu kabul ederek şartları değiştirebiliriz.

Kendi çalışmalarınız için “coğrafya kaderdir” önermesinin ağırlığı nedir? Gerek geçmişi gerek bugünü anlamak için bunun yol gösterici olduğunu düşünüyor musunuz?

Bu ifadeyi pesimist buluyorum. Bizi olduğumuz yere prangaladığımı düşünüyorum.